

Rafał Czachor*

Ewolucja doktryny morskiej Federacji Rosyjskiej w latach 2001–2022. Ujęcie politologiczne

The Evolution of the Naval Doctrine of the Russian Federation in 2001–2022. A Political Science Approach

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: polityka bezpieczeństwa Rosji, polityka morska Rosji, Doktryna morska Federacji Rosyjskiej, Arktyka w polityce międzynarodowej

Key words: Russia's security policy, maritime policy of Russia, Naval doctrine of the Russian Federation, Arctic in international politics

Abstrakt: Artykuł stanowi analizę miejsca Doktryny morskiej Federacji Rosyjskiej, przyjętej na mocy dekretu Prezydenta Rosji z 2022 roku, w systemie źródeł prawa Rosji oraz jej treści. Badaniu poddano główne elementy dokumentu, porównując je z dwiema poprzednimi doktrynami z lat 2001 oraz 2015. W związku z tak zarysowanym celem, w artykule zastosowanie znalazła metoda dogmatyczna i porównawcza. Stwierdzono bardziej rozbudowaną strukturę współczesnego dokumentu względem poprzednich, szczegółową diagnozę wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego w kontekście morskim oraz nową hierarchię priorytetów. Treść Doktryny morskiej Federacji Rosyjskiej oddaje narastające napięcie w stosunkach zewnętrznych Rosji oraz potwierdza jej ambicje do odgrywania wiodącej roli w światowej polityce morskiej, w szczególności w Arktyce.

Abstract: The following paper scrutinizes the place of the contemporary Naval doctrine of the Russian Federation adopted by the President's decree in 2022 among Russia's sources of law and its content. The paper focuses on the most important elements of the document,

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5929-9719>; dr hab., prof. KA, Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. E-mail: rczachor@afm.edu.pl.

comparing it with the previous doctrines of 2001 and 2015. Due to such formulated aims of the paper, dogmatic and comparative methods were applied. The study reveals that contemporary doctrine is more expanded and more detailed than the previous one, it provides a more precise diagnosis of challenges and threats to Russia's maritime national security. The content of the Naval doctrine of the Russian Federation reflects growing tensions in its foreign relations. It confirms its ambitions to play a leading role in global maritime policy, especially in the Arctic.

Wstęp

Dla współczesnej Federacji Rosyjskiej (dalej: FR) obszary morskie zyskują coraz większe znaczenie, nie tylko w wymiarze ekonomicznym, lecz także geopolitycznym, co też odzwierciedla dążenia FR do odbudowy pozycji międzynarodowej. Unaocznia to m.in. udział FR w sporze o delimitację szelfu kontynentalnego w Arktyce, z udziałem Stanów Zjednoczonych, Kanady, Danii i Norwegii, przekształcenie w morza terytorialne FR Morza Azowskiego (*de facto*) i ustanowienie jurysdykcji nad Morzem Ochockim (*de iure*, uznane przez Komisję Granic Szelfu Kontynentalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych), ustawowe określenie Północnej Drogi Morskiej jako „historycznie ukształtowanego systemu komunikacji FR”¹, który to status nie został potwierdzony międzynarodowo-prawnie czy niezakończony spór o tytuł prawny do południowej grupy Wysp Kurylskich i położonych między nimi cieśnin, umożliwiających wyjście okrętów FR na Ocean Spokojny². Nadmienić należy, że w 2010 roku przyjęta została Strategia rozwoju działalności FR w Antarktyce do 2020 roku i w dalszej perspektywie³, co niewątpliwie potwierdza globalne ambicje FR w zakresie eksploatacji zasobów Oceanu Światowego. W poniższym artykule podjęto analizę obowiązującej Doktryny morskiej FR

¹ Pojęcie prowadzone w trybie nowelizacji ustawy federalnej nr 155-FZ „O morskich wodach wewnętrznych, morzu terytorialnym i morskiej strefie przyległej FR” z dnia 31 lipca 1998 r. dokonanej ustawą federalną nr 132-FZ z dnia 28 lipca 2012 roku (art. 14). Федеральный закон от 28.07.2012 № 132-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части государственного регулирования торгового мореплавания в акватории Северного морского пути» www.publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201207300027?index=2 (18.02.2024).

² R. Czachor, *Spór o Wyspy Kurylskie z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego i stosunków międzynarodowych. Studium krytyczne*, Wrocław 2024.

³ Strategia развития деятельности Российской Федерации в Антарктике на период до 2020 года и более отдаленную перспективу, www.government.ru/docs/all/74566/ (18.02.2024).

z 2022 roku⁴ z odwołaniem do poprzednich doktryn z lat 2001⁵, 2015⁶, mając na celu określenie głównych zmian w ich strukturze i treści. Stwarza to możliwość odniesienia ewolucji treści dokumentów planowania strategicznego do zmieniających się okoliczności międzynarodowych. Artykuł ma charakter studium normatywnego, koncentrując się na prawnych aspektach planowania strategicznego FR w zakresie działalności morskiej. Jego strukturę determinują główne punkty aktualnie obowiązującej Doktryny morskiej FR. Poza niniejszym badaniem pozostają kwestie prakseologiczne, bowiem są one przedmiotem zainteresowania analityków stosunków międzynarodowych operujących na gruncie neorealizmu politycznego⁷.

Doktryna morska w systemie dokumentów planowania strategicznego FR

Doktryny morskie FR wpisują się w szerszy kontekst dokumentów strategicznego planowania FR, których ilość i znaczenie dla działalności państwowej FR rośnie od początku XXI wieku, obecnie przekraczając liczbę 110. Aktualnie ich status prawny i zakres materialny normuje ustawa federalna O planowaniu strategicznym w FR z 28 czerwca 2014 roku (ze zm.)⁸. Definiuje ona obszary działalności państwowej, w których tworzone są dokumenty strategiczne, nakładając w tym zakresie odpowiedzialność na Prezydenta i Rząd FR (art. 11 ust. 2 ustawy). Stanowi m.in., że do dokumentów planowania strategicznego opracowywanych na szczeblu federalnym należą „doktryny i inne

⁴ Указ Президента Российской Федерации от 31.07.2022 г. № 512 «Об утверждении Морской доктрины Российской Федерации» www.kremlin.ru/acts/bank/48215 (18.02.2024).

⁵ Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 г., https://doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=10339921%40egNPA (18.02.2024).

⁶ Указ Президента Российской Федерации от 17.06.2015 г. № Пр-1210 «Об утверждении Морской доктрины Российской Федерации», www.kremlin.ru/acts/news/page/70 (18.02.2024).

⁷ M.in.: A. Monaghan, R. Connolly (red.), *The sea in Russian strategy*, Manchester 2023; G. Vázquez, *2022 Russian Maritime Doctrine: Implications for NATO and the Future of Great Power Competition in the Arctic*, www.thearcticinstitute.org/2022-russian-maritime-doctrine-implications-nato-future-great-power-competition-arctic/ (18.02.2024); O.R. Chiriac, *The 2022 Maritime Doctrine of the Russian Federation: Mobilization, Maritime Law, and Socio-Economic Warfare*, <https://cimsec.org/the-2022-maritime-doctrine-of-the-russian-federation-mobilization-maritime-law-and-socio-economic-warfare/> (18.02.2024).

⁸ Федеральный закон от 28.06.2014 N 172-ФЗ (ред. от 17.02.2023) «О стратегическом планировании в Российской Федерации», www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_164841/ (18.02.2024).

dokumenty w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa narodowego FR” (art. 11 ust. 3 lit. w ustawy). Praktyka przyjmowania tychże dokumentów nie jest do tej pory w FR jednolita, a legislatorzy operowali koncepcjami, strategiami i doktrynami⁹. Prawoznawcy wskazują, że dokumenty mieszczące się w powyższej kategorii „stanowią samodzielne źródła prawa, które mogą być nazwane polityczno-programowymi”¹⁰, odnotowując również, że trudno wskazać, kiedy powinna być przyjmowana strategia, kiedy koncepcja czy strategia i jaka jest różnica pomiędzy dokumentami conceptualnymi i doktrynalnymi¹¹. Co więcej, niektóre z nich są przyjmowane w trybie dekretów Prezydenta FR, zarządzeń Prezydenta FR, rozporządzeń ministrów FR.

Odnosnie do mieszczącej się w tej kategorii Doktryny morskiej FR, wskazać należy jej materialny związek ze Strategią bezpieczeństwa narodowego FR¹², Doktryną wojenną FR¹³, Strategią rozwoju naukowo-technologicznego FR¹⁴, dekretami Prezydenta FR O celach narodowych i strategicznych zadaniach rozwoju FR na okres do 2024 roku¹⁵, O narodowych celach rozwoju FR do roku 2030¹⁶, a nadto *explicite* w omawianym dokumencie nieprzywołanych: Koncepcją polityki zagranicznej FR¹⁷, Strategią rozwoju działalności

⁹ Przykładowo, w 1997 i 2000 roku przyjmowana była Koncepcja bezpieczeństwa narodowego Rosji, zaś w 2009 roku została przyjęta Strategia bezpieczeństwa narodowego FR do 2020 roku.

¹⁰ И.И. Пляхимович, *Юридическая природа концепций совершенствования законодательства и иных политико-программных документов*, «Вестник Конституционного Суда Республики Беларусь» 2007, nr 2, s. 71–81.

¹¹ М.А. Мушинский, *Стратегии, концепции, доктрины в правовой системе Российской Федерации: проблемы статуса, юридической техники и соотношения друг с другом*, «Юридическая техника» 2015, nr 9, s. 488–499.

¹² Указ Президента Российской Федерации от 02.07.2021 г. № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации», www.kremlin.ru/acts/bank/47046 (18.02.2024). Omówienie treści w j. polskim: R. Czachor, *Ewolucja strategii bezpieczeństwa narodowego Rosji w latach 2015–2021. Ujęcie normatywne*, «Nowa Polityka Wschodnia» 2022, nr 3 (34), s. 9–26.

¹³ Военная доктрина Российской Федерации www.kremlin.ru/supplement/461 (18.02.2024).

¹⁴ Указ Президента Российской Федерации от 01.12.2016 г. № 642 «О Стратегии научно-технологического развития Российской Федерации», www.kremlin.ru/acts/bank/41449 (18.02.2024).

¹⁵ Указ Президента Российской Федерации от 07.05.2018 г. № 204 «О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года», <http://www.kremlin.ru/acts/bank/43027> (18.02.2024).

¹⁶ Указ Президента Российской Федерации от 21.07.2020 г. № 474 «О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года», <http://www.kremlin.ru/acts/bank/45726> (18.02.2024).

¹⁷ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 31 марта 2023 г.) https://mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1860586/ (18.02.2024).

morskiej FR do 2030 roku¹⁸, Podstawami polityki państwowej FR w zakresie działalności wojenno-morskiej na okres do 2020 roku¹⁹.

Doktryna, przyjmowana w postaci aktu prawnego, powinna stanowić systematykę poglądów a nie formułować cele, operacjonalizować je i określać szczegółowe środki ich osiągnięcia. W FR pojęcie doktryny zaledwie wzmiankowane jest w przywołanej wyżej ustawie federalnej O planowaniu strategicznym w FR jako dokumentu z zakresu bezpieczeństwa narodowego (art. 11 ust. 3 ustawy). Wspomnieć godzi się, że Doktryna wojenna FR jest jedynym dokumentem, którego przygotowanie pod tą nazwą jest konstytucyjnym obowiązkiem Prezydenta FR (art. 83 lit. 3 Konstytucji FR).

Doktryny morskie FR, podobnie jak i inne dokumenty z tego typu (strategie, koncepcje), posiadają charakter podustawowy, tzn. muszą być zgodne z Konstytucją FR, jej zobowiązaniami prawnomiędzynarodowymi (w szczególności z Konwencją Narodów Zjednoczonych o prawie morza z 1984 roku) oraz ustawodawstwem federalnym. Doktryna morska jest aktem normatywnym wydawanym przez Prezydenta FR – organ określający podstawowe kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa (art. 80 ust. 2 Konstytucji FR²⁰), w ramach jego prerogatyw konstytucyjnych unormowanych w art. 90 ust. 1 ustawy zasadniczej FR. Dokumenty te mają charakter teleologiczny – służą konceptualizacji i realizacji celów jednego z obszarów polityki państwowej i z racji specyfiki sfery morskiej mają charakter swoiście dualistyczny, regulując kwestie polityczno-wojskowe oraz gospodarczo-infrastrukturalne. W ocenie przedstawicieli rosyjskiej nauki, doktryna morska jest dokumentem określającym podstawy narodowej polityki morskiej FR i mechanizmy zabezpieczenia interesów państwowych w zakresie działalności morskiej, w szczególności i głównie w zakresie zagospodarowania (ros. *освоение*) i eksploatacji zasobów Oceanu Światowego. Odzwierciedla ona głównie kierunki działalności państwa na obszarach morskich, określając ich konkretne cele²¹.

¹⁸ Распоряжение Правительства РФ от 30 августа 2019 г. № 1930-р О Стратегии развития морской деятельности РФ до 2030 года, <http://static.government.ru/media/files/f97zDwh44IJsniyhDZuV85gaL4Ake5M4.pdf> (18.02.2024).

¹⁹ Указ Президента Российской Федерации от 20.07.2017 г. № 327 «Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области военноморской деятельности на период до 2030 года», www.kremlin.ru/acts/bank/42117 (18.02.2024).

²⁰ Конституция Российской Федерации, www.constitution.kremlin.ru (18.02.2024).

²¹ А.Ф. Зенков, А.И. Исмаилов, *О морской доктрине Российской Федерации на период до 2030 года и концепции федерального закона о государственном управлении морской деятельностью*, «Навигация и гидрография» 2013, nr 35, s. 8.

Doktryna morska FR na okres do 2020 roku przyjęta została w trybie dekretu Prezydenta FR z dnia 27 lipca 2001 roku. Mimo tak zakreślonego horyzontu czasowego, w czerwcu 2010 roku na posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa FR polecono rządowi FR przygotowanie aktualizacji dokumentu. Efektem działań było przygotowanie na zlecenie Ministerstwa Obrony FR nowej Doktryny morskiej FR do 2030 roku. Została ona zatwierdzona dekretem Prezydenta FR z dnia 17 czerwca 2015 roku. Obecnie obowiązujący dokument został przyjęty na mocy dekretu Prezydenta FR z dnia 31 lipca 2022 roku. Odnotować należy, że ewolucja treści poszczególnych dokumentów planowania strategicznego w zakresie bezpieczeństwa FR jest ze sobą skoordynowana, aczkolwiek nie jest dokonywana jednocześnie. Przykładowo, Doktryna wojenna FR przyjmowana była w latach 1993, 2000, 2010 i 2014²².

Ewolucja struktury doktryn morskich FR przyjętych w latach 2001, 2015 i 2022

Kolejne doktryny morskie FR przeszły istotną ewolucję pod kątem ich struktury oraz treści. Charakter zmian należy ocenić jako rozbudowę treści oraz konkretyzację i profesjonalizację. Kolejne dokumenty zostały rozbudowane pod względem liczby rozdziałów oraz pod względem zakresu materialnego. Od 2015 roku zrezygnowano z dość nieostrego tytułu rozdziału Istota narodowej polityki morskiej, w następnych dokumentach zastępując go bardziej kompleksową diagnozą interesów narodowych, wyzwań i zagrożeń morskich dla FR. Dokument z 2022 roku wyodrębnia w postaci oddzielnych rozdziałów strategiczne cele i zasady narodowej polityki morskiej, a następnie priorytety rozwoju działalności morskiej. W doktrynach morskich z 2001 i 2015 roku, na czele priorytetów regionalnych polityki morskiej znajdował się kierunek atlantycki, a następnie arktyczny. Obecnie na czele znajduje się kierunek arktyczny, po którym wymieniono pacyficzny i dopiero później atlantycki. Uwagę zwraca bardziej szczegółowe dopracowanie w akcie z 2022 roku rozdziału dotyczącego zabezpieczenia działalności morskiej a nadto wprowadzenie nowych treści, unormowanych w rozdziałach VII–IX, mających charakter wykonawczy względem wcześniejszych części dokumentu. Przegląd ewolucji struktury doktryn morskich FR zawiera poniższa tabela.

²² M. Pietkiewicz, *The Military Doctrine of the Russian Federation*, «Polish Political Science Yearbook» 2018, vol. 47 (3), s. 505–520.

Tabela 1. Porównanie struktury doktryn morskich FR przyjętych w latach 2001, 2015 i 2022

2001	2015	2022
I. Postanowienia ogólne	I. Postanowienia ogólne	I. Postanowienia ogólne
II. Istota narodowej polityki morskiej	II. Narodowa polityka morska	II. Interesy narodowe, wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa FR na oceanie światowym
1. Interesy narodowe FR na oceanie światowym, cele i zasady narodowej polityki morskiej	Cele narodowej polityki morskiej	III. Strategiczne cele i zasady narodowej polityki morskiej
Interesy narodowe FR na oceanie światowym	Zasady narodowej polityki morskiej	Cele strategiczne narodowej polityki morskiej
Cele narodowej polityki morskiej	Zadania narodowej polityki morskiej	Zasady narodowej polityki morskiej
Zasady narodowej polityki morskiej	III. Treść narodowej polityki morskiej	IV. Priorytety rozwoju działalności morskiej w kierunkach funkcjonalnych
2. Zadania narodowej polityki morskiej	1. Kierunki funkcjonalne narodowej polityki morskiej	Rozwój transportu morskiego
III. Treść narodowej polityki morskiej	Działalność w zakresie transportu morskiego	Zagospodarowanie i ochrona zasobów oceanu światowego
1. Kierunki funkcjonalne narodowej polityki morskiej	Zagospodarowanie i ochrona zasobów oceanu światowego	Rozwój systemu rurociągów morskich
Transport morski	Rybołówstwo morskie	Morskie badania naukowe
Zagospodarowanie i ochrona zasobów oceanu światowego	Działalność w zakresie zagospodarowania morskich zasobów mineralnych i energetycznych	Morska działalność wojskowa

a) rybołówstwo morskie	Funkcjonowanie rurociągów morskich	V. Kierunki regionalne narodowej polityki morskiej
b) zagospodarowanie zasobów mineralnych i energetycznych	Morskie badania naukowe	Arktyczny kierunek regionalny
Doskonalenie działalności naukowej	Morska działalność wojskowa	Pacyficzny kierunek regionalny
Realizacja morskiej działalności wojskowej	Kierunki regionalne narodowej polityki morskiej	Atlantycki kierunek regionalny
2. Kierunki regionalne narodowej polityki morskiej	Atlantycki kierunek regionalny	Kaspijski kierunek regionalny
Atlantycki kierunek regionalny	Arktyczny kierunek regionalny	Indyjski kierunek regionalny
Arktyczny kierunek regionalny	Pacyficzny kierunek regionalny	Antarktyczny kierunek regionalny
Pacyficzny kierunek regionalny	Kaspijski kierunek regionalny	VI. Zabezpieczenie działalności morskiej
Kaspijski kierunek regionalny	Indyjski kierunek regionalny	Przemysł stoczniowy
Indyjski kierunek regionalny	Antarktyczny kierunek regionalny	Zabezpieczenie kadrowe, kształcenie i wychowanie w zakresie działalności morskiej
IV. Realizacja narodowej polityki morskiej	IV. Zabezpieczenie realizacji narodowej polityki morskiej	Zabezpieczenie bezpieczeństwa działalności morskiej
1. Administracja działalności morskiej	1. Przemysł stoczniowy	Bezpieczeństwo ruch morskiego
2. Zabezpieczenie gospodarze	2. Zabezpieczenie kadrowe, kształcenie i wychowanie morskie	Zabezpieczenie ratunkowe działalności morskiej
3. Zapewnienie bezpieczeństwa działalności morskiej	3. Zapewnienie bezpieczeństwa działalności morskiej	Zabezpieczenie medyczo-sanitarne działalności morskiej

Tabela 1 cd.

2001	2015	2022
4. Zabezpieczenie kadrowe	4. Zabezpieczenie informacyjne działalności morskiej	Zabezpieczenie bezpieczeństwa obiektów infrastruktury morskiej
5. Zabezpieczenie informacyjne	V. Zarządzanie państwowe działalnością morską	Walka z piractwem i terroryzmem morskim
V. Zakończenie	VI. Zakończenie	Ochrona środowiska morskiego
		Zabezpieczenie informacyjne w sferze działalności morskiej
		VII. Przygotowanie mobilizacyjne i gotowość mobilizacyjna w zakresie działalności morskiej
		VIII. Podstawy zarządzania państwowego działalnością morską. Zadania organów władzy państwowej, innych organów państwowych w zakresie realizacji podstawowych założeń niniejszej doktryny
		IX. Porządek wykorzystania instrumentów narodowej polityki morskiej w celu ochrony interesów narodowych FR na oceanie światowym
		X. Zakończenie

Źródło: opracowanie własne.

Ewolucja głównych treści doktryny morskiej FR z 2022 roku na tle dokumentów przyjętych w latach 2001 i 2015

Założenia ogólne

Obecnie obowiązująca doktryna definiuje ją jako „dokument planowania strategicznego, który odzwierciedla całość oficjalnych poglądów na narodową politykę morską i działalność morską FR” (ust. 1). Działalność morską określa ona jako „działalność w zakresie badania, zagospodarowania, eksploatacji i ochrony zasobów i obszarów Oceanu Światowego w interesach zrównoważonego społeczno-gospodarczego rozwoju FR i zapewnienia jej bezpieczeństwa narodowego”, zaś interesy morskie FR na Oceanie Światowym jako „obiektywne istotne potrzeby państwa i społeczeństwa w zakresie działalności morskiej związane z bezpieczeństwem narodowym FR i stworzeniem sprzyjających warunków do jej zrównoważonego rozwoju” (ust. 1 pkt. 2, 3).

Zbieżne co do zasady unormowania zawierała w rozdziale pierwszym Doktryna morska FR z 2001 roku, dodatkowo głosząc, iż „historycznie Rosja jest wiodącym mocarstwem morskim”, na co wpływ mają zarówno uwarunkowania geograficzne, dostęp do trzech oceanów, jak i wkład w odkrycia i badanie Oceanu Światowego. Dokument z 2015 roku nie zawierał już tego rodzaju sformułowań.

Interesy narodowe, wyzwania i zagrożenia

Obowiązująca doktryna stwierdza powszechne wzmożone zainteresowanie zagospodarowaniem Oceanu Światowego m.in. w celach gospodarczych, jego rosnące znaczenie dla FR w związku z wyczerpywaniem się zasobów eksploatowanych na lądach, topnieniem lodowców, migracjami i innymi zjawiskami. W tych okolicznościach rozwój działalności morskiej FR deklaruje się jako jeden z czynników decydujących o rozwoju społeczno-gospodarczym w XXI wieku (ust. 5–7). Narodowe interesy FR, określonej jako „wielka potęga morska”, obejmują cały Ocean Światowy, a w szczególności: 1) zapewnienie suwerenności i integralności terytorialnej, 2) wykonywanie jurysdykcji w wyłącznej strefie gospodarczej i na szelfie kontynentalnym, 3) utrzymanie statusu wielkiej potęgi morskiej, 4) rozwój potencjału i wzmocnienie możliwości obronnych na Oceanie Światowym, 5) realizacja praw morza otwartego, bezpieczne funkcjonowanie rurociągów podmorskich, 6) zagwarantowanie dostępu do szlaków komunikacyjnych, realizacja działalności militarnej na Oceanie Światowym w celu ochrony interesów narodowych (ust. 8–9). Ochrona interesów narodowych FR na Oceanie Światowym jest jednym z najważniejszych priorytetów państwowych (ust. 10).

Doktryna morska FR z 2001 roku ustanawiała cztery interesy narodowe na Oceanie Światowym: 1) nienaruszalność suwerenności państwowej FR nad jej wodami wewnętrznymi, morzem terytorialnym, 2) zapewnienie realizacji suwerennych praw i jurysdykcji w wyłącznej strefie ekonomicznej FR, 3) wolności morza otwartego, 4) ochronę życia ludzkiego na morzu oraz ochronę środowiska morskiego. Z kolei doktryna z 2015 roku zawierała siedem, nieco inaczej sformułowanych interesów narodowych. Nie było wśród nich utrzymania statusu wielkiej potęgi morskiej.

Obowiązująca doktryna po raz pierwszy wyróżnia trzy kategorie obszarów Oceanu Światowego: życiowo ważne, ważne oraz inne. Do obszarów życiowo ważnych zaliczono: morskie wody wewnętrzne i wody terytorialne FR, ich dno, zasoby i przestrzeń powietrzną nad nimi, wyłączną strefę ekonomiczną i szelf kontynentalny FR w Arktyce poza granicami 200-milowej wyłącznej strefy ekonomicznej, basen arktyczny przyległy do wybrzeża FR, włączając akwatorium Północnej Drogi Morskiej, akwatoria Morza Ochockiego i rosyjskiej części Morza Kaspijskiego (ust. 14). Do obszarów ważnych zaliczono: akwatoria oceanów i mórz przylegających do granic FR, włączając morze Czarne i Azowskie, wschodnią część Morza Śródziemnego, cieśniny czarnomorskie, bałtyckie i kurylskie oraz obszary przez które przebiegają światowe szlaki komunikacyjne, w tym wzdłuż wybrzeża azjatyckiego i afrykańskiego (ust. 15).

W celach ochrony interesów narodowych FR na Oceanie Światowym aktualna doktryna nadaje FR „bezsprzeczne prawo obecności Marynarki Wojennej FR i jej użycie zgodnie z prawodawstwem FR, jej zobowiązaniami prawnomiędzynarodowymi i normami prawa międzynarodowego” (ust. 18). Dokument konstatuje pojawienie się nowych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego, związanych z geopolitycznym położeniem FR i jej rolą w polityce światowej oraz utrzymanie znaczenia czynnika siły w stosunkach międzynarodowych. „Prowadzenie przez FR samodzielnej polityki zagranicznej i wewnętrznej spotyka się z przeciwdziałaniem Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników dążących do zachowania swojej dominacji w świecie, w tym na Oceanie Światowym. Polityka powstrzymywania FR przewiduje wywieranie na nią presji politycznej, ekonomicznej, wojskowej i informacyjnej” (ust. 19–21). Wśród podstawowych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego FR dokument wymienia: 1) strategiczny kurs Stanów Zjednoczonych na dominację na Oceanie Światowym, 2) dążenie Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników do ograniczenia dostępu FR do zasobów Oceanu Światowego i życiowo ważnych szlaków komunikacyjnych, 3) roszczenia terytorialne względem FR ze strony szeregu państw, 4) zbliżanie się infrastruktury wojskowej NATO do granic FR, 5) dążenie Stanów Zjednoczonych do osiągnięcia pełnej dominacji jej marynarki wojennej, 6) konflikty zbrojne w regionach mających geopolityczne znaczenie

dla FR, 7) gospodarczy, polityczny, międzynarodowo-prawny, informacyjny i wojskowy nacisk na FR w celach jej dyskredytacji i obniżenia efektywności jej działalności morskiej, 8) dążenie szeregu państw do osłabienia kontroli FR nad Północną Drogą Morską, wzmocnienie obecności wojskowej w Arktyce, 9) próby szeregu państw zmiany statusu prawnomiędzynarodowego obszarów morskich, 10) rozprzestrzenianie się terroryzmu międzynarodowego, piractwa, handlu bronią i narkotykami (ust. 22).

Obowiązująca doktryna po raz pierwszy identyfikuje następujące ryzyka dla działalności morskiej FR: niewystarczający udział rosyjskiej floty handlowej w przewozach międzynarodowych, istotna zależność handlu zagranicznego FR od przewozów i rurociągów morskich, niedostosowanie floty naukowo-badawczej FR do współczesnych potrzeb, sankcje nałożone przez szereg państw na rosyjskie podmioty wojskowego przemysłu stoczniowego i sektora energetycznego, nieukończony proces delimitacji granic w Arktyce, brak dostatecznej liczby punktów bazowania Marynarki Wojennej FR poza granicami FR, zjawiska atmosferyczne związane ze zmianami klimatu, w tym intensyfikacja klęsk żywiołowych na obszarach nadmorskich FR (ust. 23).

Strategiczne cele i zasady narodowej polityki morskiej

Narodowe cele FR na Oceanie Światowym determinują strategiczne cele i zasady narodowej polityki morskiej. Do celów strategicznych polityki morskiej obowiązujący dokument zalicza: 1) rozwój FR jako wielkiego mocarstwa morskiego i utrwalenie jej pozycji wśród wiodących mocarstw morskich świata, 2) wzmacnianie możliwości zapewnienia i ochrony interesów narodowych FR na Oceanie Światowym, 3) zapewnienie sobie zgodnie z prawem międzynarodowym dostępu do Oceanu Światowego i jego zasobów, 4) utrzymanie strategicznej stabilności na Oceanie Światowym, strategiczne i regionalne powstrzymywanie potencjalnych przeciwników i zabezpieczenie przed agresją przeciw FR z kierunków morskich, 5) realizacja i ochrona suwerennych praw na szelfie kontynentalnym, 6) stworzenie sprzyjających warunków politycznych, ekonomicznych i innych dla morskiej działalności podmiotów rosyjskich, niezależnie od formy ich własności, 7) zwiększenie konkurencyjności rosyjskiego morskiego kompleksu transportowego i Północnej Drogi Morskiej, 8) zwiększenie możliwości bojowych Marynarki Wojennej FR w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa narodowego i ochrony interesów narodowych FR na Oceanie Światowym, 9) zwiększenie efektywności ochrony morskiej granicy państwowej FR, 10) ochrona ekosystemów morskich i ich racjonalne wykorzystanie, 11) podwyższenie efektywności prognozowania zmian klimatycznych na Oceanie Światowym, 12) zwiększenie konkurencyjności rosyjskich badań dotyczą-

cych Oceanu Światowego, 13) utworzenie nowych miejsc pracy i rozwój społeczny nadmorskich terytoriów FR, 14) potwierdzenie w Komisji Granic Szelfu Kontynentalnego ONZ, zgodnie z art. 76 Konwencji o Prawie Morza, granicy szelfu FR w Arktyce poza 200-milową wyłączną strefą ekonomiczną (ust. 28).

Dokument z 2001 roku ustanawiał pięć podstawowych celów narodowej polityki morskiej: 1) utrzymanie suwerenności nad morskimi wodami wewnętrznymi i morzem terytorialnym, 2) wykonywanie jurysdykcji i ochrona praw w wyłącznej strefie ekonomicznej FR, 3) wykonywanie jurysdykcji i ochrona praw na szelfie kontynentalnym, 4) realizacja i ochrona wolności morza otwartego, 5) ochrona terytorium FR z kierunków morskich. Doktryna z 2015 roku zawierała osiem celów, oprócz wymienionych w poprzednim dokumencie także: 6) ratowanie życia ludzkiego na morzu, 7) zapewnienie zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego FR oraz 8) ratowanie i racjonalne wykorzystanie zasobów morskich.

Aktualna doktryna wprowadza zasady narodowej polityki morskiej FR, którymi winny kierować się podmioty rosyjskiej polityki morskiej: 1) przestrzeganie prawa FR, powszechnie uznanych norm prawa międzynarodowego i wiążących FR umów międzynarodowych, 2) właściwe reagowanie na zagrożenia, łączenie w tym celu środków militarnych i niemilitarnych, 3) efektywne wykorzystanie morskiego potencjału wojskowego, 4) stała współpraca i koordynacja działalności podmiotów narodowej polityki morskiej w zakresie zapewnienia interesów narodowych FR, 5) kompleksowe podejście do rozwoju systemów monitoringu ekologicznego, 6) wszechstronne zabezpieczenie działalności morskiej, 7) ochrona zdrowia marynarzy i personelu obiektów infrastruktury morskiej, 8) podejście ekosystemowe, 9) wzmocnienie materialno-technicznej bazy badań naukowych w zakresie działalności morskiej, 10) prawne zabezpieczenie działalności morskiej rosyjskich osób fizycznych i prawnych, 11) popularyzacja w środkach masowego przekazu interesów narodowych FR na Oceanie Światowym, 12) wykorzystanie w celu realizacji interesów narodowych FR na Oceanie Światowym możliwości innych państw, będących jej sojusznikami i partnerami (ust. 32).

Dokument z 2001 roku definiował 14 zasad narodowej polityki morskiej w zasadzie obejmując te same kwestie, co obowiązujący akt. Większy nacisk położono wówczas na kwestię priorytetu dyplomatycznych, ekonomicznych, informacyjnych i innych niewojskowych środków rozwiązywania sporów na Oceanie Światowym oraz na problem utrzymania potencjału morskiego FR na poziomie odpowiadającym jej interesom, rozbudowie infrastruktury morskiej oraz kontroli państwowej nad okrętami pływającymi pod rosyjską banderą. Doktryna z 2015 roku określała 21 zasad narodowej polityki morskiej, w tym oprócz wyżej wymienionych: uzyskanie właściwego potencjału Marynarki Wojennej FR i możliwość jej użycia w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa narodowego, kon-

centrację wysiłków na rzecz budowy i rozbudowy infrastruktury floty FR, wsparcie Marynarki Wojennej FR w jej gotowości do wykonywania stojących przed nią zadań, ratowanie życia ludzkiego na morzu, doskonalenie systemów monitorowania zdrowia marynarzy oraz przygotowania i wychowania kadr.

Priorytety rozwoju działalności morskiej

Obecna doktryna określa pięć priorytetowych kierunków funkcjonalnych działalności morskiej FR: 1) rozwój transportu morskiego, 2) zagospodarowanie i zachowanie zasobów Oceanu Światowego, 3) rozwój rurociągów podmorskich, 4) morskie badania naukowe, 5) wojskowa działalność morska (ust. 35). W pierwszym z nich odnotować należy priorytety odnowy i rozwoju floty transportowej, zwiększenie liczby jednostek pływających pod banderą FR, stworzenie warunków do rozwoju Północnej Drogi Morskiej (ust. 37). Na drugim kierunku w szczególności wymieniono rozwój rybołówstwa morskiego, w tym budowę statków rybackich, reorientację poszukiwań złóż surowców naturalnych na szelf kontynentalny FR a następnie Ocean Światowy, badania geologiczne w tym zakresie i państwowe regulowanie tej działalności (ust. 40–41). Na trzecim kierunku wskazano m.in. zapewnienie efektywnego funkcjonowania i rozwój sieci rurociągów podmorskich odpowiadających interesom narodowym FR oraz zapewnienie FR niezależności w tym zakresie (ust. 42). Na kierunku czwartym – zwiększenie badań naukowych nad stanem środowiska i zasobami Oceanu Światowego, Arktyki i Antarktyki, badanie polityczno-wojskowych, ekonomicznych i prawnych aspektów wykorzystania zasobów Oceanu Światowego (ust. 44). Na kierunku ostatnim – prowadzenie wojskowej działalności morskiej zgodnie z kierunkami określanymi przez Prezydenta FR (ust. 47).

Kierunki regionalnej narodowej polityki morskiej

Aktualnie obowiązująca doktryna wprowadziła nową hierarchię regionalnych kierunków polityki morskiej. W 2015 roku względem poprzedniego dokumentu dodano kierunek antarktyczny, zaś w 2022 roku zmieniono trzy priorytetowe kierunki (co zobrazowano w tabeli 1). Obecnie pierwsze miejsce zajmuje kierunek arktyczny. Jak głosi omawiany dokument, warunkują to „znaczące zasoby mineralne i węglowodorowe w wyłącznej strefie ekonomicznej i na szelfie kontynentalnym FR na Oceanie Lodowatym, rosnącym znaczeniem Północnej Drogi Morskiej w systemie światowych szlaków transportowych, rosnącą rolą Marynarki Wojennej FR w zapewnieniu obronności kraju w strefie arktycznej oraz przekształceniem Arktyki w region globalnej konkurencji nie tylko z gospodarczego, ale i wojskowego punktu widzenia” (ust. 50). Na kierunku

tym wskazano aż 21 priorytetów. Wśród nich odnotować w szczególności należy: 1) wzmocnienie wiodącej pozycji FR w badaniu i zagospodarowywaniu Arktyki, 2) obniżenie poziomu zagrożenia bezpieczeństwa narodowego FR i zapewnienie strategicznej stabilności w rosyjskiej części Arktyki, 3) zapewnienie operatywności wojsk i potencjału bojowego floty północnej i pacyficznej, 4) wszechstronny rozwój Północnej Drogi Morskiej, 5) utrzymanie obecnego, historycznie ukształtowanego reżimu prawnomiędzynarodowego na obszarach, przez które przebiega Północna Droga Morska, 6) rozwój floty lodolamaczy, ratunkowej i innych zapewniających utrzymanie Północnej Drogi Morskiej (ust. 50).

Drugim kierunkiem regionalnym jest kierunek pacyficzny. Ma on „strategicznie ważne znaczenie dla społeczno-gospodarczego rozwoju i zapewnienia bezpieczeństwa narodowego FR. Rosyjski Daleki Wschód dysponuje znaczącymi zasobami morskimi, zajmuje wiodącą pozycję w kraju pod względem wydobycia (połowu) wodnych biozasobów” (ust. 51). Celem działań w obszarze Oceanu Spokojnego jest obniżenie poziomu zagrożenia bezpieczeństwa narodowego FR i zapewnienie strategicznej stabilności na tym kierunku, rozwój stosunków dobrosąsiedzkich i współpracy w zakresie działalności morskiej z państwami regionu Azji i Pacyfiku (ust. 52). Spośród 15 priorytetów odnotować należy: 1) pokonanie gospodarczej i infrastrukturalnej izolacji Dalekiego Wschodu, ustanowienie trwałej komunikacji morskiej, rzecznej, lotniczej i kolejowej z Syberią i europejską częścią FR, 2) zapewnienie spójnego rozwoju morskich węzłów logistycznych, włączając porty o znaczeniu narodowym, regionalnym i lokalnym, 3) rozwój na Dalekim Wschodzie przemysłu stocznioowego, 4) rozwój sił i systemu lokacji floty pacyficznej (ust. 52).

Stosownie do omawianego dokumentu, trzeci kierunek regionalny stanowi kierunek atlantycki. Treść polityki morskiej FR na tym kierunku „uwzględnia istnienie NATO, którego działalność ukierunkowana jest na bezpośrednie przeciwdziałanie FR i jej sojusznikom” (ust. 53). Czynnikiem determinującym relacje FR z NATO jest „przemieszczanie jego infrastruktury wojskowej w kierunku granic FR i próby nadania mu funkcji globalnych” (ust. 54). Celem FR na danym kierunku jest „zdecydowana obrona i rzetelne zabezpieczenie interesów narodowych FR” (ust. 55). Odnotować należy, że już doktryna z 2001 roku głosiła, że polityka FR na danym kierunku uwarunkowana jest „rosnącą gospodarczą, polityczną i wojskową presją państw NATO, jego rozszerzeniem na wschód i gwałtownym ograniczeniem możliwości realizacji przez FR jej polityki morskiej”. Obecnie na Oceanie Atlantyckim przewiduje się w szczególności współdziałanie z państwami basenu atlantyckiego w celu zapewnienia stabilności strategicznej jego akwatorium i terytoriów przyległych oraz rozwój transportu morskiego, rybołówstwa, badań naukowych i monitoringu stanu środowiska naturalnego (ust. 56 pkt. 1). Na Morzu Bałtyckim przewiduje się rozwój krajowej infrastruktury nadbrzeżno-

-portowej, szlaków kolejowych, centrów logistycznych, rozwój systemu rurociągów podwodnych w celach eksportowych i zapewnienie ich efektywnego i bezpiecznego działania, rozwój floty bałtyckiej zdolnej do ochrony interesów narodowych FR (ust. 56 pkt. 2). Na Morzu Czarnym i Azowskim – wszechstronne wzmocnienie geopolitycznej pozycji FR, doskonalenie zgrupowań wojsk, rozwój infrastruktury Krymu i Kraju Krasnodarskiego, modernizację i rozwój infrastruktury nadbrzeżnej (ust. 56 pkt. 3). Odnośnie do Morza Śródziemnego przewiduje się rozwój stosunków z państwami Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, prowadzenie jednolitej polityki zmierzającej do polityczno-wojskowej stabilizacji regionu bliskowschodniego, wzmocnienie partnerstwa z Syrią, zapewnienie stałej obecności Marynarki Wojennej FR na Morzu Śródziemnym (ust. 56 ust. 4).

Na kierunku kaspijskim, z racji jego „znaczących i unikalnych zasobów mineralnych i biologicznych” (ust. 57) do priorytetów działalności należy pogłębienie więzów ekonomicznych, wojskowych i kulturowych z państwami regionu, kształtowanie nowoczesnego kompleksu wydobycia ropy naftowej w rosyjskiej części Morza Kaspijskiego (ust. 58).

Przedostatni wymieniony w doktrynie kierunek stanowi Ocean Indyjski. Wskazuje się tu w szczególności na rozwój partnerstwa strategicznego z Indiami i współpracy ich marynarek wojennych, a nadto współpracę z Iranem, Irakiem, Arabią Saudyjską i innymi państwami regionu, prowadzenie działań zmierzających do przekształcenia regionu w strefę pokoju i stabilności, utrzymanie obecności wojskowej FR w Zatoce Perskiej, Morzu Czerwonym i Oceanie Indyjskim (ust. 59).

Ostatni kierunek regionalny obejmuje Antarktykę. Nie był on w ogóle uwzględniony w dokumencie z 2001 roku. Obowiązująca doktryna deklaruje wolę udziału FR w utrzymaniu pokoju i stabilności w danym regionie, wśród priorytetów wymieniając efektywne wykorzystanie mechanizmów Układu Antarktycznego w celu zapewnienia obecności FR w regionie, rozwój badań naukowych, w tym geologicznych i geofizycznych oraz kontynuację działalności rosyjskich stacji badawczych (ust. 62).

Zabezpieczenie działalności morskiej

Obecna doktryna morska FR wyodrębnia 10 obszarów tematycznych mających służyć zapewnieniu właściwej realizacji polityki morskiej. Obszary te, enumeratywnie wymienione w tabeli 1, są tożsame z obszarami wymienionymi w poprzednich dokumentach, aczkolwiek bardziej precyzyjne. Jest to przede wszystkim działalność przemysłu stoczniowego, zabezpieczenie kadrowe oraz zapewnienie bezpieczeństwa działalności morskiej. Zagadnienia te wykraczają jednakowoż poza zakres badań politologicznych i prawnych.

Regulacje operacyjne

Istotnym *novum* wprowadzonym przez doktrynę z 2022 roku jest umieszczenie rozdziałów VII–IX, które stanowią swoistą część wykonawczą dokumentu. Rozdział VII normuje kwestie związane z mobilizacją sił i środków na okoliczność zagrożenia bezpieczeństwa narodowego. Stanowi on, że w takiej sytuacji mobilizacji podlegać będą wcześniej określone cywilne jednostki pływające i ich załogi, które włączane będą w skład Marynarki Wojennej FR (ust. 84). Za priorytety w tej materii uznano m.in.: 1) doskonalenie mechanizmu powoływania do służby cywilnych jednostek pływających pod banderą FR w przypadku bezpośredniego zagrożenia, 2) działania na rzecz zwiększenia liczby jednostek pływających pod banderą FR, 3) rozwój systemu mobilizacji załóg i administracji portów morskich (ust. 85).

Stosownie do treści rozdziału VIII, „państwowe zarządzanie działalnością morską ukierunkowane jest na zwiększenie jej efektywności w celu zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego FR i zapewnienia jej bezpieczeństwa narodowego” (ust. 86). Wśród organów władzy publicznej odpowiedzialnych za zarządzanie w tym zakresie wymieniono w szczególności: Prezydenta FR, Radę Bezpieczeństwa FR, Zgromadzenie Federalne FR, Rząd FR, federalne organy władzy wykonawczej, Kolegium Morskie przy Rządzie FR oraz rady morskie funkcjonujące w nadmorskich podmiotach składowych FR (ust. 90–97). Znamienne, że obecny dokument odnosi się wyłącznie do podmiotów władzy publicznej. Doktryny z lat 2001 i 2015 wśród podmiotów prowadzących politykę morską wymieniały organy władzy oraz społeczeństwo. Przykładowo, akt z 2015 roku głosił, że „realizacja narodowej polityki morskiej zapewniana jest poprzez całość zasobów państwa i społeczeństwa, które tworzą potencjał morski FR”, zaś udział w niej społeczeństwa dokonuje się poprzez „organy samorządu lokalnego, zainteresowane podmioty społeczne oraz przedsiębiorstwa, działając na podstawie Konstytucji i prawodawstwa FR” (ust. 2).

Istotne i wprowadzone po raz pierwszy regulacje zawiera rozdział IX obowiązującej doktryny, określa bowiem środki, które mogą być użyte przez FR w celu realizacji i ochrony swoich interesów narodowych. W przypadku „życiowo ważnych” regionów na Oceanie Światowym jest to, obok środków politycznych, dyplomatycznych, gospodarczych i informacyjnych, użycie w pełnym zakresie metod siłowych, w tym obecność wojskowa, demonstracja siły, a gdy jest to niezbędne – jej użycie zgodnie z prawodawstwem FR i powszechnie uznanymi zasadami i normami prawa międzynarodowego. W przypadku „ważnych” regionów na Oceanie Światowym dopuszcza się użycie środków politycznych, dyplomatycznych, gospodarczych i infor-

macyjnych i innych niesiłowych. W przypadku innych regionów – wykorzystanie środków dyplomatycznych, informacyjnych i innych niesiłowych (ust. 103).

Wnioski

Na podstawie analizy treści kolejnych Doktryn morskich FR przyjętych w latach 2001, 2015 i 2022 stwierdzić należy ich rozrost objętościowy, zmiany priorytetów oraz konkretyzację zagrożeń. Obecnie obowiązujący dokument konkretyzuje zagrożenie dla bezpieczeństwa morskiego FR ze strony Stanów Zjednoczonych, ich dążenia do dominacji w procesach międzynarodowych, w tym kontroli szlaków morskich i wykorzystaniu zasobów morskich. Obowiązująca doktryna jest kompleksowym dokumentem obejmującym wszystkie istotne dla polityki morskiej kwestie: zawiera cele i zasady polityki morskiej, diagnozuje wyzwania i zagrożenia. Wprowadza nową hierarchię kierunków regionalnych polityki morskiej, potwierdzając rosnące znaczenie Arktyki, Północnej Drogi Morskiej oraz prawnych regulacji statusu szelfu kontynentalnego FR. Zaakcentowano konieczność rozbudowy floty, potencjału badawczego, odpierania zagrożeń w sferze informacyjnej oraz bardziej szczegółowo uregulowano zakres uczestnictwa organów władzy publicznej w realizacji zadań z zakresu polityki morskiej. Godzi się również odnotować lepszą kompatybilność współczesnej Doktryny morskiej FR z innymi dokumentami planowania strategicznego FR, w szczególności aktualną Strategią bezpieczeństwa narodowego FR. Okoliczność ta świadczy na rzecz tezy o coraz większej profesjonalizacji władz FR w działalności z zakresu planowania strategicznego.

Bibliografia

- Chiriac O.R., *The 2022 Maritime Doctrine of the Russian Federation: Mobilization, Maritime Law, and Socio-Economic Warfare*, <https://cimsec.org/the-2022-maritime-doctrine-of-the-russian-federation-mobilization-maritime-law-and-socio-economic-warfare/> (18.02.2024).
- Czachor R., *Ewolucja strategii bezpieczeństwa narodowego Rosji w latach 2015–2021. Ujęcie normatywne*, «Nowa Polityka Wschodnia» 2022, nr 3 (34).
- Czachor R., *Spór o Wyspy Kurylskie z perspektywy prawa międzynarodowego publicznego i stosunków międzynarodowych. Studium krytyczne*, Wrocław 2024.
- Monaghan A., Connolly R. (red.), *The sea in Russian strategy*, Manchester 2023.
- Pietkiewicz M., *The Military Doctrine of the Russian Federation*, «Polish Political Science Yearbook» 2018, vol. 47 (3).
- Vázquez G., *2022 Russian Maritime Doctrine: Implications for NATO and the Future of Great Power Competition in the Arctic*, www.thearcticinstitute.org/2022-russian-maritime-doctrine-implications-nato-future-great-power-competition-arctic/ (18.02.2024).